

MOLNÁR AMBRUS

Szőnyi Benjámín és a hódmezővásárhelyi parasztfelkelés

(1753)

A XVIII. századi parasztmozgalmaknak¹ meglehetősen gazdag irodalma van. Wellmann Imre monografikus feldolgozása mellett a régebben és mostanában az érdekelt alföldi városokról készült tanulmánykötetekben is helyet kapott a téma. Köztudott, hogy ezeknek a mozgalmaknak vallási vonatkozásai is voltak. Előkészítésében református prédikátorok és iskolamesterek is részt vállaltak. A mozgalmak jelszava „Édes Hazánk és Szent Vallásunk szabadságáért” is kifejezi a felkelés indítóokát. Az említett tanulmányok megfelelő módon tárgyalják is ezeket a vallási vonatkozásokat. Hogy mégis foglalkozunk most ezzel a kérdéssel, annak az az oka, hogy a XVIII. századi népi látomásirodalom újrafelfedezésével felmerült és részben be is bizonyosodott az a feltevés, hogy ezeknek a népi látomásoknak és a látások hatására keletkezett paraszti vallási csoportosulásoknak nem jelentékeny szerepük volt a felkelés előkészítésében.

Különösen az általunk ismert két ilyen népi, vagy népies látomásnak a hatását vizsgáltuk meg ebből a szempontból. Az egyik az 1734-ben keletkezett Gál József-féle látomás, melyet az írástudatlan kecskeméti gulyás látott, a másik Schulz György „Hetedik Trombita” című vízió-próféciája. Mindkettő a protestáns népies barokk irodalom jellegzetes darabja. Azok közé az írások közé tartoznak, amelyekről a korabeli cenzúra is megállapította, hogy vagy szórakoztatják, vagy lázítják a népet. Az általunk említett két népi irodalmi terméknek a „láztító” jellege domborodik ki. Amikor Magyarországon a feudális osztályellentétek olyan végletessé váltak, mint az a Rákóczi-szabadságharc után történt, a népies kései barokk irodalomnak ezek a darabjai, de különösen Schulz próféciája az osztályérdekek éles kifejezőjévé vált.²

A Rákóczi-szabadságharc leverése után látszólagos nyugalmi állapot következett, mely mögött azonban forrongás húzódott meg; különösen a parasztság körében a kuruc hagyományok elevenen éltek és hatottak. A nemesi osztályok és a római egyház vezetői teljesen behódoltak a Habsburg hatalomnak.

Ha a rendi kiváltságait és érdekeit mindennél fontosabbnak tartó nemesség nem kötött volna olyan szoros szövetséget a Habsburgokkal,

mint ahogyan az a XVIII. század közepére kialakult, náluk parasztfelkelési kísérletek helyett országos felkelés indulhatott volna meg. Így azonban kizárólagosan a jobbágyi és zsellér tömegek - ezek között is döntő többségben a kálvinista - maradtak az idegen hatalom elleni tiltakozásnak a vallási és szociális sérelmek elleni lázongásnak a kifejezői. Ez az szántság fejeződött ki Sebestyén Jánosnak a Péro-féle felkelés egyik vezetőjének 1735-ben Klósz Mátyás békés, alispánhoz Istenünk és Felsege parancsolatja szerint sok özvegynek, Árvának es Édes Nemzetünknek s Istennek ditsőségének úgy Nemes vallásunknak megmaradásának készen vagyunk ides Hazánk mellett vért ontani.³

A parasztfelkelések történetével foglalkozó tanulmányok megfelelő módon feltárták ugyan azt a hátteret, melyben jelentős szerepet vállaltak a mozgalmak előkészítésében a református prédikátorok és iskolamesterek, nótáriusok. Mégis mielőtt a vizionális-próféciaik forradalomra, felkelésre mozgósító szerepével foglalkoznánk, szükségesnek tartom, hogy megismerjünk néhányat azok közül a prédikátorok közül, akik határozottan a felkelés mellett állottak. Prédikációjukkal a felkelésre buzdítottak és annak megindulását magatartásukkal segítették.

A Péro-féle felkelés leverése után a vétkesek kihallgatása során tűnt ki, hogy „kálvinista prédikátorok, különösen a vésztői, okányi nagyzerendi a felkelőkkel a táborban könyörgéseket tartottak, imádkoztak a felkelés sikeréért és lelkesítették őket.” A delegált bíróság el is rendelte, hogy „be kell szerezni az összes irataikat és ha csak lehet kidolgozott beszédeiket, hogy kitűnjék, nem izgatták-e már a zavargás előtt is a népet.” Szikszai György, békési prédikátor, jegyezte be az anyakönyvbe, hogy 1735 karácsonyának első napján a vésztői, okányi és nagyzerendi prédikátorokat elfogták és „borzasztó kötözéssel és custodia allatt vitték őket Budára.”⁴

A tárgyalás folyamán kitűnt, hogy a felkelésben résztvevő, vagy azt segítő 9 prédikátornak, 4 iskolarektornak és 2 jegyzőnek, tehát a református értelmiségnek jelentős szerepe volt a felkelés előkészítésében. Bár az egyik felkelő, az evangélikus, szlovák származású Matula Pál a vallatások, során elmondotta, hogy „a szentandrászi prédikátor minden tanácskozásainkon ott volt”, és „szektájuknak klérusa az Istenre kérte őket, hogy gyülekezzenek és hajtsák végre feltett szándékukat, nehogy veszedelem legyen a késlekedés miatt...” - a prédikátor szereplése mégis

homályban maradt mert az elfogott két szentandrászi vezér, Sebestyén és Szilasi minden olyan kérés elől, mely a szentandrászi prédikátornak a felkelést előkészítő szerepére irányult, ügyesen kitértek. Ebből is nyilvánvaló, hogy míg a felkelők mereven elzárkóztak attól, hogy nemes embereket maguk közé fogadjanak és féltékenyen őrizték a felkelés paraszti jellegét, addig a legteljesebb bizalommal voltak a közöttük élő, sorsukban osztozó református értelmiségiek iránt.⁵

Egyet kell értenünk Dr. Tóth Endre egyháztörténész professzorral, amikor az 1735-i parasztfelkelés vallási hátterét vizsgálva megállapítja: az az érzésünk, hogy itt a szociális forradalom, vagy folytatása, vagy velejárója valamilyen ébredésnek.

Jogosnak véljük azt a feltételezést is, hogy az 1735-i eseményeknek a szálai elvezettek a Tiszamentére is. Időileg is egybeesik az a már határozottan vallási ébredésszerű jelenséggel, a tiszadobi álomlátók ügyével. Ez az 1738 körül indult vallási mozgalom, melynek tagjai „holmi imitt amott lappangó és az istenes szép tudományok az meghomályosítani kívánó holmi álomlátók után figyelmeztvén, annyira mentek, hogy magok gondolatja után eredvén egyszer concludáltak, hogy mind az istenti tisztelet, mind az társalkodás, mind pedig az egyébféle judiciumok csak azok a jók és Isten előtt kedvesek, amelyek ő közöttük találtak...”⁶

Nem lehetetlen, hogy az *imitt amott lappangó holmi* álomlátók között ott volt Gál József látása is. Kétségtelen, hogy a dobi eklézióláknak később kapcsolata volt Schulz Györggyel és látomásával, majd a Szentpétervári vak koldus látását is alapiratuknak tekintették. Az ekléziólák tagjainak magatartásában forradalmi vonásokat is fedezhetünk fel, amennyiben: „*Valakik tisztességes ruhákban járnak, azok is kárhoztatnak, akik pedig a templomban, vagy az oda menő, vagy kijövő akármilyen névvel nevezendő tisztességes ember előtt felkelnek, vagy magokat meghajtják bálványimádók*”.

Ha mindezekhez hozzávesszük Matula Pál vallomásának azt a részét, melyben arról beszél, hogy a szentandrászi felkelők „*bizalmas beszélgetéseket folytatták a prédikátorral*” és „*szektájuk klérusa*” sürgette őket, hogy gyülekezzenek és hajtsák végre feltett szándékukat, nem alaptalan az a következtetésünk, hogy a felkelésnek a hátterében egyfelől paraszti ekléziólák, másrésről a hivatalos egyház vezetője, a lelkész körül cso-

portosult, a jobbágyság elviselhetetlenné változott viszonyai helyett, tűrhetőbb állapotok megteremtéséért küzdeni kész atyafiak csoportja állott.

A református értelmiségnek a felkelésben való közreműködése, határozott állásfoglalása, hitének és szolgálatának nemzeti és szociális feladatának tudatos felismerésével és felismertetésével nagy nyereséget jelentett a mozgalom számára. A prédikátorok személyes döntésükkel a százados hagyományok útján járnak, az ország nemzeti felszabadulásának és szociális átalakításának, a teljes vallásszabadság helyreállításának szükségességét kifejezve, maguk is a függetlenségi forradalommal akarták a tűrhetetlenné vált viszonyokat megváltoztatni.

Döntésük és döntésre segítségük által világosan felismerhető, hogy a békésszentandrási parasztmozgalomban a haza és az egyház szemlélete teljesen egybefonódott. Nyilvánvalóvá lett, hogy a református és evangélikus hit nem meddő az élet történéseitől elforduló, zárt közösséggé alakuló arculatot mutat, hanem a történelmet formáló Úr munkatársának tartja magát, harcra indít, lelkesít, részt vállal az emberhez méltóbb - Isten országa felé haladó - új társadalom kialakításának a küzdelmében, mint a kuruc kor harcos prédikátorai és népi tömege.

Az 1735-i parasztfelkelés vallási vonatkozásaiban a református ébredés - helyesen: kegyességtörténetének pontosan ugyanazt az arculatát mutatja, mint a kuruc koré, amelyet Esze Tamás „ótestamentuminak” nevez - alapítja meg Csáji Pál.⁷

Összefoglalva az eddig elmondottakat az 1735. évi parasztfelkelés vallási vonatkozásai és a református prédikátorokkal való kapcsolata nyilvánvaló. Több jel mutat arra, hogy a mozgalom kapcsolatban állt puritán gyökerekből táplálkozó, rajongóknak bélyegezett csoportosulásokkal, amilyen az 1690-es években Orás András ébresztő és bűnbánatot hirdető próféta és a néhány évtized múlva - 1737 előtt induló - tiszadobi álomlátók csoportosulása volt.⁸

A békésszentandrási parasztfelkelésnek nem volt dokumentálható kapcsolata az abban az időben szerte az alföldön keletkezett és szívesen hallgatott Gál József-féle látomással. Legalábbis peranyagának eddigi vizsgálata erről nem győzött meg bennünket. A felkelés leverése után kihallgatott tanuk vallomásaiban sem találunk utalást arra, hogy ismerték volna Gál József látomását. Az azonban tény, hogy a vallásos ideo-

lógának, misztikus, prófétikus vizionárius formája már a XVII. századi kurucvilágban is /Drábik Miklós/ éreztette hatását. A XVIII. századi haladó mozgalmak, sőt fegyveres felkelések háttérében, mint ideológiai alátámasztás szerepeltek. Az 1735-i Péró-felkelés kiváltó okai visszavezethetők - társadalmi okok mellett - ugyanahhoz az eszmekörhöz, amelyek a népies víziókban egyidejűleg megtalálhatók. Nem tekinthető véletlennek, hogy Gál József prófétikus víziója a felkelést közvetlen megelőző hónapokban keletkezett és ugyanazon forrongásban lévő vidéken, ahonnan a felkelés katonái toborzódtak. Mint említettük, a felkelés résztvevői túlnyomóan a „kálvinista alávaló pásztor szolganép” közül került ki, akiknek vallási, szociális és nemzeti sérelem a népi kurucság, Rákóczit, Bercsényit visszaváró szellemét régi erejében megtartotta. Ezeknek a körében volt alapja a víziós irodalom lázító tartalmának.

A református prédikátorok prédikációja mögött is a jobbágyok - sokszor minden ok nélkül - politikai programot véltek felfedezni. A bibliamagyarázatot a maguk módján, a maguk helyzetére, pillanatnyi állapotukra alkalmazva értelmezték. Az ilyen értelmezésre leginkább alkalmasok voltak a Jelenések könyvének az igéi és a próféták könyve, leginkább Ezékiel, Jeremiás és Ézsaiás a tanításai. A prédikátorok sokszor tudatosan használták fel ezeknek a bibliai könyveknek a szövegeit, hogy a prédikáció szavaiban a jobbágy nép szociális elégedetlensége jusson kifejezésre, persze az adott helyzetben lehetséges vallási köntösben. Még inkább tudatos volt ez a direkt e céllal keletkezett látomások szövegében.

A visio-prófécia, Gál József látása is leginkább a Jelenések és a próféták könyvéből vette illusztrációit. Erről a bibliai könyvről állapította meg Engels találóan: „éppen nem a leghomályosabb és legtitokzatosabb, hanem a legegyszerűbb és a legvilágosabb könyve az Újszövetségnek” mivel a különböző társadalmi ellentétek fejeződnek ki benne, és nem utolsósorban azért, mert ez a nép számára készen kapott lehetőség arra, hogy azt „kiegészítve a nép erkölcsi érzelmeit ébressze erejének jogán szabadsága tudatára...”⁹

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Gál életrajzából azt a szinte minden szövegben kihangsúlyozott mondatot, hogy atyja, Gál Márton „*A kurucz világkor veresínges katonáknak kapitánya*” volt. Más helyen is

találunk azonban utalásokat a korabeli társadalmi állapotokra, illetve azokra a vágyálmokra, melyek a Habsburg hatalom és a katolikus klérus közös elnyomása alatt szenvedő protestáns jobbagynév szívében és fantáziájában élt a szabadulásra vonatkozóan. Látomásában „*Krisztus király*” látványos harcot indít a seregek között és a harcban legyőzeti azt a „*nagy dicsekedő*” földi seregek, amely „saskeselyű címet visel” (Bizonyára a Habsburg-katolikus tábort akarta jelképezni ezzel.) Ezután ebből a legyőzött és messze űzött seregből kilép egy ember, és az „*Égi Király*”-hoz közeledik, de elfogják „békóba verik és megtömlöczözik”, de a „*Dicső Király* elparantsol egy angyalt”, hogy ezt az embert megszabadítsa. Itt elsősorban magáról Gálról van szó, de mindazokról is, akik elszakadnak a saskeselyű címerű, nagy dicsekedő földi seregtől.

Megítélésünk szerint - az elmondottak alapján - Gál József álma, vagy víziója, amely élőszóban és kézirat formájában terjedt, alkalmas volt arra, hogy az alföldi jobbagyság és zsellérség politikai és vallási elégedetlenségét kifejezze és ebből az elnyomott állapotból való kiszabadulásának váradalmában megerősítse. Ez kitűnik a tolnamegyei bíróság választási jegyzőkönyvéből is, melyből megtudjuk Gál elfogatásának okát, ti., hogy „izgatott a hiszékeny paraszti nép között.”¹⁰

Nem lehet véletlen az sem, hogy Békés megyében éppen 1734-35-ben - a látás keletkezésének és terjesztése megkezdésének az idején - a Péro nevével jelzett, de tulajdonképpen Vértesi Mihály szentandrási bíró vezetése alatt indult felkelésre került sor. Gál saját vallomása szerint és későbbi, róla szóló iratok szerint is alföldi, sőt a Dunántúlon is sorra járta a református gyülekezeteket, sokszor több napon át az öszszegyűlt hívek előtt a prédikátor tudtával is elmondta látását és szívesen hallgatták. Ez a paraszti evangelizáció és agitációs tevékenység feltétlenül növelte azt a feszültséget, amely a református és evangélikus népben a sorozatos templomfoglalások és vallási üldözés miatt a Habsburg hatalommal összefonódott főnemes földesurak és a római egyház és a protestáns népi kurucság között fennállt.

Gál álmának szövege a vallási köntös alatt feltétlenül politikai és társadalmi értelmezést takart.

Az ilyen utalások, párhuzamok ebben a korban közismertek és egyértelműek voltak, mint a látomás szövegének egyik részlete: „támadnak

olyan kegyetlenek, kik tűzzel és vassal, lánczal és nyomorúsággal, lelkiismereten való uralkodással” élnek alattvalóikon, de „Isten tartja őket a nagy ítéletre”.

Gyenis Vilmos szerint Gálnak „politikai és társadalmi - tegyük hozzá - vallási céljainak agitatív kifejezésére egyéb eszközei is voltak: például gyakori hivatkozása „az alacsony, nyomorult tudatlan emberek kiválasztottságára, a Rákóczi szabadságharc emlékére, a veresinges kurucz katonákra.”

Míg az 1735-i parasztfelkelés háttérében a kurucz idők feltámadásában való reménység, Rákóczi fejedelem, vagy fia, Rákóczi József, Bercsényi László visszatérésében és a török segítségben való hit volt a mozgató erő, addig az ezt követő évtizedekben a népi váradalom a vallási és politikai szabadság megnyerése vonatkozásában II. (Nagy) Frigyes porosz királyt is figyelembe vette.

Néhány évvel a kegyetlen megtorlással végződött 1735. évi felkelés után, 1738-ban éppen azon a vidéken, ahol a felkelés lezajlott, újabb mozgolódás kezdődött. Május 6-án királyi rendelet hívta fel a figyelmet arra, hogy a törökkel szövetkezett Rákóczi József, a fejedelem halála után a török emigráció vezére, betörni készül az országba, kiáltványait már országszerte terjesztik.¹¹

Néhány hónap múlva egy ilyen állítólagos „török manifestumot” találtak Füredi János dobozi tanítónál. A vallatás során kiderült, hogy a kiáltványt Gyulai János gyulai református prédikátortól kapta, annak pedig a szeghalmi prédikátor, Keresztessy Márton adta. Füredi a manifestumra vonatkozóan annyit mondott, hogy „mivel Doboz helységnek nem volt papja, el kellett ott látnom a prédikátor szolgálatát, mely alkamatossággal megkérdezvén egynémely esküdtektől, azon hely jegyzőétől és tanítójától, hogy valami újságot hallottam-e, ezeknek hát elbeszéltem azt a manifestumot, és hogy miképpen fenyegeti a török az egész keresztyénséget. Minthogy azonban a manifestum Írásban nem volt nálam, kérésükre aznap Gyuláról átküldtem.”¹²

A hatóságok természetesen félték Rákóczi nevétől és attól, hogy kiáltványának hírére újabb felkelés törhet ki. Voltak is Békés és Bihar megyékben újabb mozgolódási kísérletek. Ezekről most főleg azért kell néhány szót ejtenünk, hogy nyomon követhessük azt a folyamatot, ahogyan a kizárólagos Rákóczi és török váradalom mellé és a felsőországi

protestánsok felé a „*Brandenburgi Porusszus*” felé orientálódott a Habsburg és katolikus elnyomás alatt vergődő protestáns nép váradalma.

Felsőbb protestáns körökben már évtizedekkel előbb fellelhető a poroszokkal való kapcsolat. 1727-ben két porosz járja az országot Kerman Dániel püspök ajánlólevelével. A kecskeméti református lelkésznel 1727. május 18-án elfogták őket.¹³

1743-ban egy halálraítélt rab vallomásaiból derül fény Bihar, Békés és Csongrád megyei parasztok és szökött katonák felkelést előkészítő beszélgetésre. „Vásárhelyt /Hódmezővásárhely/ lévén Vásárnak idején összegyűlt sok nép előtt” arra a kérdésre, hogy mi jóban fáradoznak: az ágyai /Bihar megye/ bíró Kovács István azt felelte: „*A szeginysig dolgát beszéllyük, mert az Illyen atta urai szorongattyák a szeginysiget.*” Azután arról beszéltek, hogy „csak fel kellene kelniünk Rákóczi elérkezik és a Törökök Rácok fognak fel jöni és akik azok közé állnak jó nyereségek lészen.” A Hencidáról való Nagy Mihály, aki Katona lévén felülről a Splénium Regementből leköszönvén az biztatta hogy „le gyön /Rákóczi/ mert ő beszéllett a Franciával lévő Kuruczokkal és azok mondották, hogy él és legyün, hitivel petsételte, hogy él és látta is.” (Itt bizonyára a francia marsallról, Bercsényi Lászlóról lehetett szó, aki 1740-ben, az örökösödési háború előestéjén új szabadságharcban bízakodva valóban haza kívánt térni. Ekkor írta: „az én szívem és vérem magyar s holtig vonson édes hazám felé.”¹⁴

A vallomás szerint mintegy ötvenen már el is mentek Rác Ország felé, hogy ott „fegyvereskedgyenek és Lovasoggyanak megh s azután gyűjjenék fel.” A hírek szerint „Bercsényi cselédei a Vásárhelyi Szállásokon telelnek /1741/ Ő maga padi verbuválni ment a hegy alá.” A vallomástevő tudott arról is, hogy „egy Kutassi nevű Nagy Zeréndi embernél Bercsényi Verbuváló Levele volna és heten esküvéssel esküdtek össze és azon Jeney Mihály mondotta, hogy eő is közöttük volna.” A mozgolódásnak a célját a beszélgetők így határozták meg: „az eb atta Fa Istent imádó fijait mind össze kell vágni.”

A vallomástevő arról is beszélt, hogy egy nyárlói /Bihar megye/ oláh Papp Péter mondotta, aki egyike volt azoknak, akik a Gróf Fleller regimentjéből 150-en megszöktek és a „Sarkadi Réthbe heverésztek és hogy fegyvereiket Sarkadon hagyták volna s úgy oszlottak el a hit által,

hogy a jövő tavaszon össze jönnek és rebelliót indítanak.” Azt állította, hogy a sarkadiak, kötegyániak, Nagyszalonta, Geszt, Gyarmat népe mint egyetértének vélek.

Végül ezt vallotta: „Ezeket hallotta, az Öreg Tasnády Gábor szájából, bizony Isten úgy segéllyen, mind kivallom mikor kivisznek akasztani, vagy vesztetni, hogy Vásárhelyiül fogvást mind Kurucz az eb lelke és azon vannak, hogy Váradot megh vegyék és belé szálljanak s azt is mondták az ebatta Fa Istent imádókat vágjuk le.”

A vallomásból kitűnik, hogy a szervezkedésben az „Ágyai Prédikátor ki is a Péro féle támadásban ott volt fő volna és indítója és némelly embereknek rosszra való szándékikban.”¹⁵

Kiderült, hogy ennek a szervezkedésénél tovább nem jutott vihar-sarki mozgolódásnak a háttérben is ott volt a református lelkész. Ami pedig a felkelőket illeti, jelentkezik az a váradalom, amely a „Francziával levő kuruczok” segítségével reméli kivívni a függetlenséget és a vallásszabadságot.

Már az első sziléziai háború idején, de még inkább a másodikban sok magyar katona szökött át a poroszokhoz. Pomházy Mátyás kapitány ismételten jelenti a szökéseket Békés megye rendéinek. 1745 nyarán név szerint 12 huszárt sorol fel, akik lovastul együtt átmentek a poroszokhoz.¹⁶

De az ország más részein is a nép körében nő a rokonszenv a Porosz király iránt a protestáns nép körében. Zsujtai András erődbényei prédikátor naplójában levő idevonatkozó bejegyzések is meleg rokonszenvet árulnak el a poroszok iránt. „1744: Akkor a Brandenburgó Boroszsus ujfent hadakozott az Bécsi Consilium ellen a számkivetésben lévő Imperator Carolus VII. mellett és amint Hallom Prágát meg is vette. 1745 februárjában: Ekkoron hallottam az Brandenburgó Poroszsus visszaverta a F. Király Asszony Mária Terézia hadát Ziléziában.” Korábbi feljegyzései arról is számot adnak, hogy egy időben önkéntesen is lehetett a poroszokhoz menni. „1736. augusztus 31. Temettem az öreg Papp Jánost Tanácsbéli ember, akinek egy fia magasságára nézve Prussiában vitetett az magos regimentbe.” 1741-ben pedig ezt a hírt jegyezte fel, hogy „Maga lován fegyverével, szabad nyereségre ki akar menni Prussiába - publikáltak, kevesen voltak.” Ugyanakkor azt is feljegyi, hogy „április 10-én Kassán egy jó asszonyt fogtak meg, hogy

szollott volna a Prussusok mellett, kínozták és vallatták.”¹⁷

A Pető-Törő-Bujdosó nevéhez fűződő Mezőtúr-Vásárhelyi 1753-évi felkelés előkészítése idején 1749-ben a felkelés vásárhelyi szervezői ugyan a török segítségben reménykedve próbáltak kapcsolatot keresni a török emigránsokkal. Disznóvásárlás ürügyén Pető vezetésével öten lementek Ujpalánkáig, sőt át is mentek a Dunán, de nem sikerült kapcsolatot teremteniük a bujdosó magyarokkal.¹⁸

Az alföld népe szívében ott élt a kuruc világ emléke. A nép visszavárta Rákóczit. Tőle és a kuruc világ visszatérésétől várta sorsa jobbrafordulását, a némettől, a földesurak, a megyei és uradalmi tisztek önkényétől való szabadulást és vallása szabad gyakorlásának helyreállítását. Mezőtúr és Vásárhely református népét a feudális korra jellemző mély vallásosság, helyzete miatt társadalmi elégtelenség, a felsőbbség iránti elkeseredés jellemezte. Mindezekkel együtt járt a túlfűtött várakozás hangulata. Különösen a legegyszerűbb és legszegényebb, így az elnyomást legjobban érző népréteg szívében olyan hiedelmek támadtak, hogy rövidesen megváltozik a világ, újra „*Kuruc világ*” lesz itt és a magyar nép nem sok idő múlva felülkerekedik ellenségein. A túlfűtött várakozás hangulatában mindenfelé jeleket kerestek, minden híradást és felelőtlen szóbeszédet igaznak vélték. A prédikátorok igehirdetéseiben is keresték ezeket a jeleket. Minden alap nélkül maguk helyzetére és a jövőendő szabadulásra értették és vonatkoztatták, különösen a próféták könyvei alapján elmondott, prédikációkat.

Nem hitték el, hogy Rákóczi fejedelem régen halott. A debreceni szőlőskert kapujára valaki krétával felírta: „*Én Rákóczi ma itt voltam a kertben.*” Legendák keltek szárnyra, hogy Rákóczi csak azt várja, hogy Mária Terézia meghaljon és ő lesz a király. Az a hír is szárnyra kelt, hogy Vértesi Mihály szentandrászi bíró az 1735. évi felkelés vezére Makón járt és újra a felkelés élére áll. A szállongó hírek mellett - ahogyan a vallomásokból kitűnik - Bujdosó valami könyvecskét is adott a felkelés írástudó tagjának, Jeneinek, hogy az több példányban másolja le. Bizonyos fegyver ellen való írást is másolgattak. Ebben az írásban Krisztusnak Máriával 16 beszélgetése volt, az egyik vallomás szerint. Mindenesetre több felkelőnél találtak elfogatásukkor egy cédulára írt „*bűvös talizmánt*” és börczacsköba tartott „*fegyver ellen való babonás vallásos írást*”.¹⁹

Bármennyire is naivnak, hiszékenynek tűnnek a felkelés egyszerű, jórészen írástudatlan vezetői, bármennyire is befolyásolta őket hiszékenységük, azzal tisztában voltak, hogy a maguk erejéből szándékukat véghezvinni nem tudják. A vásárhelyiek váradalma eleinte a Rákóczi-hagyományba kapaszkodva a Törökországban élő kuruc emigránsok is a török birodalom segítségével bizakodtak, Vértesin keresztül akarták megnyerni a magyar bujdosók támogatását. A túriak inkább - különösen prédikátoruk, Polgári Mihály szökése után - váradalmukkal a porosz király felé orientálódtak. Bujdosó, aki a Jászkunoknál szolgált, az osztrák örökösödési háborúban porosz fogságba esett, két évig a poroszoknál szolgált és így tapasztalatai alapján igyekezett a maga értesüléseivel a poroszok iránt rokonszenvet erősíteni. Tudni vélte, hogy a Rákóczi és Bercsényi nem a Havasalföldön - mint az előző hírek terjesztették - hanem Munkács alatt áll tekintélyes sereggel. Oda tartanak a Simai berknél gyülekező, a Bánságból feljött bujdosók is. A Kunság, a hajdúvárosok, Debrecen és Szatmár vidéke az, ahol már talpon van és csak jeladásra vár a nép. Munkács felé kell hát menni, mert a lengyel széleken Halász Zsigmond magyar emigráns porosz ezredes várja a felkelők csatlakozását.²⁰

A váltakozó hadiszerencsével folyó örökösödési háború fordulatai közepette a nép úgy érezte, hogy a Habsburg hatalom gyenge és a poroszok csapásai alatt csupán azért nem dőlt össze, mert a magyar huszárok mellette voltak. Fogalommá vált a nép szívében a „burkus.” Teljes szívvel Nagy Frigyes felé fordult váradalmuk, különösen amikor Polgári Mihály túri református prédikátor éppen Mária Teréziától visszahódított Szilézia fővárosába, Boroszlóba menekült. Ebben újabb jelt láttak a felkelés szervezői. A nép szemében úgy tűnt, mintha a prédikátor menekülése és szabadulása errefelé mutatná az ő szabadulásuknak is az útját.²¹

Így alakult ki és vált forradalmasító erővé már az 1753. évi Prő-féle felkelés előtt az a porosz segítségben való bizakodás, melyet történetírásunk porosz orientációnak nevez.

A porosz váradalom, nagy Frigyes segítségével való bizakodást az örökösödési háborúk folyamán a poroszokkal kapcsolatba került, ellenük és velük harcoló magyar katonák is erősítették. Emellett igen jelentős szerepe volt a poroszok felé való vonzódás erősítésében a prédikáto-

roknak, a Debrecenből az Alföldet járó tógátus diákoknak, és végül az 1751-ben keletkezett és a következő évben már több példányban lemasolt *Hetedik Trombita* című vízió-próféciónak, melynek szerzője Schultz György késmárki születésű gombkötő legény.²²

Először vizsgáljuk meg Polgári Mihály mezőtúri prédikátor szerepét a felkelés előkészítésében és a népi porosz váradalom megerősítésében.²³

1752-ben, június 11-én a túri templomba - bizonyára a prédikátor tanítását ellenőrzendő - a városban állomásozó Gróf Heller ezrednek egyik zászlótartója, bizonyos Machdermoth József részt vett az istentiszteleten és a lelkészt felségsértésért feljelentette. Jelentésében a következőt adta elő. „Anno 1752, die 11 junii. Midőn a Túri templomba bé mentem, hallotam a túri prédikátoriu a népnek hirdetni: Említette Nabuchodonozor királyt is, miképpen büntettetett az ő felfuvalkodásáért, mind ezeket elvégezvén tudtára adta az egybegyűlt Népek, mi légyen az ő eddig lévő Prédikatiojának tudománya: Úgymint: Mivel már sok rendbéli helyeken Ecclesiájoktul megh fosztattak, naponként azon ügyekeznek, hogy a következő Ecclesiájoktul is megh fosztattassanak és az ő Vallásokbul ki irtassanak. Arra való nézve folyamodgyunk a felső országi Potentássainkhoz, kérjük a mi Istenünket egy szívvel lélekkel hogy azokon valakik a mi Ecclesiánktul igyekeznek megh fosztani és Vallásunkat el akarják törteni azok ellenálhassanak... Ezzel Őfelségét meg nem sérti tudni illik a Prédikátor, mert emlékezzék eő Felsége maga Elejéről, aki csak Habsburgi Groffok voltak és oly nagy méltóságra jutottak, mégh is minket megh szenvedtek, most pedigh úgy üldöz és minden vallásunkból ki akar törteni, ezzel eő felesége el ne hidgye magát, hogy a korona a faibe helyeztetett és a Pálcza a kezébe adatott, mert találkozik olyan aki a fejbül a koronát le végye és a Pálczát a kezibül ki vegye...” A Prédikáció alapigéje egyébként a 83. Zsoltár 2-3 verse volt: „Isten ne veszteljelj, ne hallgass és ne nyugodjál Isten! Mert imé háborognak ellenségeid, s gyűlölőid fejüket emelik.”²⁴

Az ügyben kihallgatott tanúk ugyan csak részben igazolták a zászlótartó feljelentésében elhangzott vádakát. Nyilvánvaló azonban, hogy a túri nép és Heves megye hatóságai is a *Felsőországi Potentásson* a porosz birodalmat értették, az, aki a koronát a királynő fejből kiüti: Nagy

Frigyes, porosz király.

A per során Polgárinál lefoglalt írások között több olyan imádságot és prédikációt találtak, melyeket felhasználhattak ellene. Többek között ezt az imádságot: „Az Isten idegen Nemzetséget ültetett a mi fejünkre, melly megh szorította a mi derekainkat hevederrel, az az mindenféle adózással és szolgálattal terhel aki azt mondja minékünk Ézsaiás 51:23. hajolj le előttem, had menjek át rajtad, ennek kemény uralkodása alól kívánnánk ki szabadulni, de vallyon sokan vannak-é akik az ő könyör-gésekben gyakran azt kívánnák. Zsolt. 80:8: Seregeknek Istene Állas helyünkre minket, és mutasd meg a Te orcádat. Mivel azért éppen vég-ső veszedelemben forog nemcsak a mi városunk hanem még a mi Szeginy Országunk is, annak okáért sekennyetek fel óh ti nagy álla-tok.”²⁵

Polgári a túri előjárók és családja segítségével megszökött az egri börtönből és mielőtt elhagyta volna az országot, Debrecenben a Tözsér családnál találkozott Visnyai János debreceni tógátus diákkal, akivel már azelőtt is többször beszélt és találkozott Túron. Visnyai ismertette Polgárral Tatai Csirke Ferenc Dereceni prédikátornak - a későbbi püs-pöknek - a Nagytemplomban 1749-ben elmondott prédikációját, és azt az ösztönzést nyerte Polgáritól, amit már előzőleg Tatai Csirke is meg-adott neki, hogy menjen Túrra, Vásárhelyre és a nagy református he-lyekre és prédikációval, meg egyéb beszédekkel tüzelje felkelésre az elégedetleneket.²⁶

Visnyai 1753 húsvétja előtt - tehát a felkelés megindulása előtt né-hány héttel - indult el Debrecenből Tiszafüred felé, majd Cegléd, Mo-nor, Buda és a Dunántúlról hazafelé Kiskunhalas, Kiskunmajsa volt az útvonala.

Hosszú útján híreket szedett fel és főként terjesztette. Többször el-mondta Tatai Csirke Ferenc prédikációját, mely alkalmas volt arra, hogy feltüzelje és aktivizálja az elégedetlenkedőket. Ez a prédikáció - abban az időben, azok között a körülmények között - alkalmas volt ar-ra, hogy a református néptömegek elkeseredését elmélyítse, passzív önvédelmet aktívvá tegye. A nép hitének öntudatosítását célozta ugyan, de az akkori tragikus egyházi helyzet megrendítő erejű feltárása, a jö-vőben bekövetkező hitükből való kiforgatás lehetőségének megrázó lendületű rajzolója a XVII. század vallásos szemléletű népét a nyílt

ellenállás felé sodorhatta, forradalmasíthatta. Kétségtelen, hogy a felkelésre készítő politikai eredmény volt Visnyai „szulikálásának” és Tatai igehirdetésének. Visnyai igehirdetése politikai cselekedet volt, midőn Isten prédikációval erősítette népében az ellenállást az elnyomással szemben. Szövegét a bíróság „gonoszsággal és megbotránkozással teljes beszédének mondta, de az igehallgatók körében megteremte a gyümölcsét. Tiszafüreden és sok helyen a legények kurucokká lettek. A bíróság elrendelte az összefüggés megállapítását és azt igazoltnak találta.

Tatai Csirke Ferenc prédikációja és elmondása által Visnyai a nemzeti ügy szolgálatába állott. A prédikáció-irodalom műfajában, a Biblia képeiben, személyein, példáiban, az Énekek-éneke völegénymenyasszony allegóriájában mondja el nemzetféltő és nemzetmentő mondanivalóját. A Biblia nyelvén, a Biblia hatalmas példatára felhasználásával, a hittani fogalmak és a vallásos szókincs mesteri kezelésével a magyar nép féltő szeretete és a nemzeti ügy szolgálata nyilvánul meg azokkal az **ŐRIZŐKKEL** /Habsburg uralkodó, Főpapok, Főurak/ szemben „akik a Várost kerülik vala.” Ahogy a XVII. vagy a XVIII. század elején Bocskay, II. Rákóczi a „magyarok Mózese”, ugyanilyen bibliai képalkalmazással a „Meny Asszony, Sionnak Siló Szűzleánya” a református egyház, a magyar nép. A magyar református ember ebben az időben a Babiliniusok említését érthető módon a Habsburg hatalommal társította és egész természetes előtte, hogy Debreceni Gósen alatt a jó módban élő Debrecen értendő, úgy mint annak idején az egyiptomi Gósen földjén a „húsos fazekak” között élő nép, melynek testi-lelki szabadságát a fáraó elpusztítással fenyegette.

Tatai Csirke Ferenc 1749-ben elmondott prédikációjának textusa Ézsaiás 55:6: Keressétek az Uram míg megtalálható... Néhány részlet a prédikációból: „Oh ti sákruhában járó Urnak papjai! Sionnak síró Szűzleánya. Istennek sok helyeken bézárattott Temploma. Jézus Krisztusnak elszéledt pásztor nélkül való bujdosó juhjai! Édes nemzetünk gyászba borult gyülekezéti! Ti vagytok ennek tanú bizonyosága. Ti Jerusálemiek leánya akiket az őrizők megvertek és megsebesítettek, akiket elronta magát ama szerelmes! Keressétek őket...

Nem tudom Ki Micsoda szívvel érzi és micsoda szemmel nézi a mi nemzetségbeli Reformata Eklésia, a Magyar Eklésiának siralmas

állapottját, de azt az egyet bizonyai tudom: ahhoz az alvó és rest menyasszonyhoz felettébb is hasonlatosak vagyunk.

El ne jöjjön az az idő, hogy Tőlünk is elmenjen a Lelki vőlegény, ezért Keressétek mig megtalálható.

De vallyon nem találjuk e ennek az Isten látogatásának közelebbi példáját. Hol van a Tseh országi és Franciaia országbeli Reformata Ekklézsia. Oh ha vakok nem volnánk meg láthatnánk azoknak példájokban mi is amit várhatunk magunkra. De mire keressünk megszire való példát nyúljunk a magunk kebelibe, tekintsünk a mi édes hazánknak gyászos tükrébe. Jerték lássátok velem együtt azokat a gyülekezeteket a mellyek a lég közelebb elmúlt esztendőben az istentiszletnek szabadságától megtiltattak. Lássátok meg az Isten házait amelyek vagy bezároltattak vagy elfoglaltattak azokat az elszéledett juhokat amelyek az ő tulajdon Pásztorokul megh fosztattak azokat az Urnák Papjait a kik Gyász Ruhákban nem prófétálhatnak azokat a Fiú és Leányi Magzatokat, akik az Isten esméretire már nem taníttathatnak, lássátok azokat a mostan született kisdedeket akik az ő anyaoknak keblekből ki vágattatnak a megkeresztelésre, lássátok azokat a megholt testeket a mellyek az eltemetésre idegen kezeknek adattatnak...

Hány követeket küldött az Isten ezek közül már ti hozzátok ezt parancsolván nékiek: Eredjete mondjátok meg a Debretzeni gyülekezetnek mi esett ti rajtatok mondjátok nekik Keressétek az Istent, de egyszersmind az is mondjátok nékiek «Állityátok-é hogy mi bünösebbek lettünk volna ti nálatoknál» (Luk. 12:23)

Óh azért Istennek nyája. Jézus Krisztusnak juhái akik meg a ti tulajdon Pásztorotoknak botya alatt legeltettek! Óh Debreczeni Gósen! Óh Gedeonnak egy fürt gyapjatskája! aki még az Isten kegyelmének menynevei harmatával öntöztetek - Ó Istennek Papjai! és Prófétái akik meg a ti Uratoknak nevében szabadon szolhattok, halljátok meg mindnyájan és vegyétek szivetekre ezeket: Keressétek az Urat.

Mi lészen akkor, mikor az igazság napja fejete felöl el enyészik, mikor a ti egetekről le hullanak a tsillagok, amikor az evangéliumnak a gyertya tartója a véka alá vettetik?

Jajj kegyetlen de közelvaló és könnyen megeshető - és ha meg nem térünk bizonynal megeshető gondolat. Úgy tetszik mintha látnánk hogy az Istennek háza mindjárt bé zároltatik. Úgy tetszik, hogy ebben az

Isten székiben soha fel nem állhatnék. Úgy tetszik, hogy ebben a házban szót hallanék, amelyet nem hallottatok sem ti sem a ti Atyáitok. Úgy tetszik mintha látnám széllyel vezetni a Pásztorokat és el széledni ezeket a juhokat. Úgy tetszik mintha látnám hogy sokan ti közületek kivált ezek a ti kisdedeitek meg halytnak térdeiket az idegen Isteneknek. Jaj kegyetlen /lábárok/. Oh Seregeknek Ura Oh ne törd el a te szőlődnek gypűjét és ne adjad a te gerléidnek lelkét a fenevadaknak...

Visnyait hazafelé tartva Kiskunmajsán letartóztatták. A majsai vendégfogadóban szót ejtett a mezőtúri és vásárhelyi felkelőkről, és azt a református templomok elvételével hozta kapcsolatba. Nem törte le a felkelés gyors leszámolása sem. Mindenfelé hangoztatta, hogy Szolnoktól Budáig ő maga is együtt ment a láncravert felkelőkkel. Ő is kérte az ócsai bíróval együtt a foglyokat kísérő tisztet, hogy lazítsa meg foglyok kötelékeit. A vendégfogadóban összeszólalkozott bizonyos Paulovicz nevű mészárossal és ezeket mondta a vitatkozás hevében: „Ha mindjárt azokat, akiket most Budára vittek (az elfogott felkelőket) mind levágnák is azzal vége nem lesz a háborúnak (a katolikusok és a protestánsok között) valameddig nem szűnnek meg, a kálvinista templomoknak az elfoglalásául és valameddig a kálvinistáknak nem lesz olyan hatalmuk, mint most vagy a pápistáknak, - újra két-háromnyi támad, mert feje (értsd a porosz) vagyon neki, magában meg nem indul a kuruc és külső monarchiákkal és potenciákkal összekapcsolván magokat meg nem szűnnek a kurucságtól.” Arra a kérdésre, hogy tán a törökkel is szövetkezni akarnak, tagadó választ adott és elmondta, hogy a vásárhelyiek tavaly ugyan elmentek hozzájuk, de a török nem akar a kálvinisták mellé állni. Erre azt kérdezték tőle: Tán azzal a csúf burkussal akartok-é kijönni?

Visnyait a felkelést előkészítő lázításért 10 évi sarcmunkára ítélték a péterváradai erdőbe. Ő és a halálraítélt Bujdosó volt az, akiből a kínzások alatt sem tudtak másra terhelő vagy beismerő vallomást kicsikarni.²⁷ A fentiekből nyilvánvaló, hogy a felkelés és általában az elégedetlenkedés és az úgynevezett vértelen ellenforradalommal szemben a népi ellenállás egyik bázisa a református prédikátorok és a debreceni tógátus diákok voltak, akik prédikációikkal és beszélgetéseikkel, a templomok elfoglalásáról továbbított hírekkel aktivizálták a nép ellenállását és reménységüket a porosz hatalom felé fordították.

Kétségtelen azonban, hogy a hivatalos egyház mellett a felkelésre való buzdítást segítették és táplálták a református egyházban, vagy jobban mondva a hivatalos egyház mellett keletkezett és működő kis „rajongók”-nak nevezett vallásos csoportosulások, melyek leginkább egy egyszerű paraszti ember, vagy iparos köré csoportosultak. (Ezeknek a története - mely nagymértékben színesíthette a XVIII. század és a XIX. század eleji református kegyességtörténetet - még koránt sincs jelentőségéhez képest feldolgozva.

Az 1752. évi vásárhelyi-mezőtúri felkeléssel feltétlenül kapcsolatba hozható - bár dokumentumokkal nem bizonyítható - Schulcz György Hetedik Trombita című látásával vagy vízió-próféciájával. Már a látomás keletkezésének az ideje is, az 1751. év, sokat mondó. Különösen felkelheteti érdeklődésünket, hogy az esztendő nyarán hosszabb ideig Vásárhelyen előbb a református prédikátornál, majd a római katolikus plébánosnál tartózkodott. Itt tapasztalta, hogy a plébános naponként rágalmazza a reformátusokat és éppen a reformátusokról való hazug beszéd kelti fel benne a felháborodást, mely előkészítőjévé lesz lelkében a látomásoknak.

Hasonlóan vélekedik a látomással irodalomtörténeti szempontból foglalkozó Gyenis Vilmos is, amikor megállapítja: Schultz György írásának politikai, társadalmi látásmódja megkülönböztetett figyelmet érdemel. Nem tarthatjuk ugyanis véletlennek azt a körülményt, hogy ez a munka éppen 1751-52-ben a paraszti mozgalmak gyújtópontjában, Hódmezővásárhelyen jött létre és talált érzékeny fülekre a nép körében. Az 1753-ban kirobbanó Törő-Bujdosó-Pető-féle hódmezővásárhelyi-mezőtúri fegyveres felkelést hosszabb előkészítő, agitációs tevékenység előzte meg. Kiegészíthetjük a felkelésre vonatkozó ismeretanyagot Schultz György tevékenységének közreműködő szerepével is. Az ő látomás-próféciája, mely mind élıszóban, mind kéziratban igen gyorsan terjedt, egyszersmind bujtogató, lázító, szenvedélyeket felszító hatású volt, lényegében a felkelés alapvető okaira összpontosította a figyelmet.”

Mindjárt az írás elején utalást találunk a protestánsok üldözésére: „melly sok tengeri habok támadnak az Isten Ekklesiája ellen tsak a mi magyar hazánkban is, mindeneknek tudtára vagyon, mely igen nagy dühösködéssel volt az ördög az elmúlt esztendőben.”

Vallási kérdések mellett politikai és társadalmi kérdések is tükröződnek látomásában. Valójában igen keményen bírálja a korabeli társadalmat és az uralkodó körök politikáját. A meglévő bajok okát is kifejti víziójában, ha nem is mindig egyenes nyíltsággal. Ha írását ilyen szempontból elemezzük és kibontjuk a bibliás apokaliptikus és prófétikus álcázásból, elének tárulnak az általa felismert bajok fő okai. Szerinte három tényező együttjárása az oka a magyar nép nyomorúságos helyzetének: a katolicizmus erőszakos ellenreformációja, a Habsburg uralom, mely az előbbinek törekvéseit hatalmával támogatja és a jobbágyságot elnyomó földesurak magatartása.

Próféciját a magyar nemzetben, a magyar néphez, ezen belül is inkább a jobbágy és szellérsorban élőkhez intézi. Írása, előadásmódjában valóban népié, jobbágyi szinten is érthető úgy, hogy nem érződik rajta a népieskedő igyekezet.

Az urak, a királyok és a hatalmasok alattvalóikkal szemben tanúsított közömbösségét, szeretetlenségét, sanyargatásait és igazságtalanságait mélyen elítéli. Társadalombírálatából mérhetetlen harag és szinte a magyar reformátorok kemény antifeudális hangja szólal meg: „Ha azoknak, akiknek hatalmuk van a világon, az ő szegény jobbágyoknak nagyobb terhet nem vetnének a nyakukra, amint elviselhető. Sőt inkább azokat segítenék és vigasztalnák: a jobbágyok is minden kinszerítés nélkül tselekednék azt amivel tartoznának...” Ezzel szemben azonban a keserű valóság az, hogy: „azok, akiknek hatalmuk van a földön, esznek, isznak, tékoznak, dobzódnak, miből, az ő jobbágyaiknak véres veritékiből...” Ezt a magatartást tartja a legnagyobb bűnnek és legnagyobb bajnak a társadalomban. „Az urak a maguknál alábbvalókat sanyargatják és csak az ő testeket hizlalják, s amit lehet erővel is elvesznek a szegénytől.”

Igen érzékletesen rajzolja meg a korabeli szegénység nyomorúságos helyzetét: „mert a szegény nagy óhajással keresi az ő kenyerét, és midőn nagy fáradsággal betakarta az ő gabonáját az ő hajlékába azt mondja: Immár megerősítem szívemet, mivel elvégeztem minden dolgomat, netalán megnyughatóm immár: akkor rohannak az ő házára mintegy dühösködő orszolánok és elviszik ő tőle amit nagy fáradsággal, keserűséggel és óhajással özszevgyűjtött, és csak annyit sem hagynak önéki, amennyi az ő nyomorúságos életének táplálására kiválhatnának...” Még

megrázóbb az a helyzetkép, melyet a bírák előtt álló szegény jobbágyokról rajzol: „...állanak a szegény árvák és özvegyek a Bírák előtt, a szegény jobbágyok a Hatalmasok előtt, sírnak, rinak jajjgatnak, még sincs irgalmasság...”

A másik nyílt hivatkozás a pietizmussal kapcsolatos, György próféta arról panaszkodik, hogy az evangélikus pietistákat csúfolják. A csúfolódásra azt válaszolja: „Pietista az, aki taníttya az embereket az Istent Lélekben és igazságban tisztelni és az Ur Jézust követni ?” Ebben az időben nemcsak vállalásilag, de politikailag is gyanús volt a pietizmus és mindenki, aki pietsita tanokat hirdetett. A magyar diákokat eltiltották a pietista német egyetemek látogatásától, ezért minden pietista megnyilvánulás porosz érdekű illegális kapcsolatokat tételezett fel. Kétségtelen, hogy az 1750-es években a Habsburg hatalommal szembenálló magyar református és evangélikus vallásszabadsági törekvések „külső országbeli patrónusa” II. Frigyes poroszuralkodó volt. A magyarországi protestánsok felsőbb szintű porosz orientációja mellett - mely a bécsi porosz követek közreműködésével működött - volt a porosz barátságnak egy népi vonala, melynek élesztői falusi prédikátorok, szupplikáló tógátus diákok voltak.²⁸

Gyenis Vilmos többször idézett tanulmányában már utalt arra, hogy Schultz György munkájában meglévő „pietista hatás” magyarázatában a porosz kapcsolatoknak is szerepe lehetett. Szerinte a „német nemzetből származott” pietista prófétának - ha ennek nyílt megvallása nem is található meg írásában - voltak is ilyen kapcsolatai. Ezeknek a kapcsolatoknak a valóságát, mint arra már fentebb rámutattunk, a témában való újabb kutatások bebizonyították. Majdnem bizonyosan állíthatjuk, hogy Poroszországba való távozása után levelezést folytatott magyarországi követőivel. Feltételezhető az is, hogy a Boroszlóból hazaszökött volt porosz katona, Soltész István kifejezetten e kapcsolatok ápolása végett tért haza. Elgondolkodtató Shulcz György 1756-ban kelt levele is. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy ez a minden bizonnyal Poroszországból írt levél éppen abban az időben kelt, amikor 1756 nyarán megindult 7 éves háború „lángra lobbantó tápot adott a reformátusok és a többi protestánsok forrongó hangulatának.” Ekkor írta Schultz az ott-honiaknak: „Legyetek erőssek az Urban és az Ő Erejének hatalmában, ne vigyázzatok a ti Jóságaitokra, sőt inkább magatokra vigyázzatok,

mert bizonyára eljő az idő, és immár is meg vagyon, hogy a gazdagoknak Jóságok el osztogattatik, a szegények közé és a királyoknak öszvegyűjtött kincseket a nyomorultak fosztyák meg. Jaj az időben azoknak akik másokat nyomoi gattanak és más ember verejtékibül meg hízhatnak.”²⁹

A kérdéssel kapcsolatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül Csáji Márton püspöknek többször idézett leveléből a következő részt: „Úgy vagyok Informátus, az egri fogoly elrepült. De, hogy lehetett. Nem tudhatom Isten mit akar ezzel is?... Az Ur Isten a maga házát vigasztalja meg csodálatosan...” Ezekből a sorokból nyilvánvaló a szuperintendens rokonszenve a népi porosz orientációval kapcsolatban. Hiszen az elrepült egri fogoly nem más, mint Polgár Mihály mezőtúri református prédikátor, akit azért börtönöztek be Egerben, mert 1752. június 11-én szokása szerint a szószékből Mária Terézia ellen izgatott. „Isten fejére tette a koronát, - mondotta - de elégedjék meg azzal, mert találkozhatik nálánál erősebb, ki az koronát fejről levegye.” Ez a kijelentés félreérthetetlen célzás volt II. Frigyes porosz uralkodóra.

Polgári Mihály 1752. augusztus 16-án megszökött az egri börtönből és Boroszlóra menekült. Schulcz 1752. augusztus 17-24. között ment el Miskolcra és mind a ketten Boroszlóba mentek. Önkéntelenül kapcsolatot tételezhetünk fel a két azonos felfogású személy között.³⁰

Schulcz tehát már 1752-ben Boroszlóban volt és még abban az évben beállott, vagy besorozták porosz katonának. Ezt a megállapítást alátámasztja Soltész István, a porosz hadseregből dezertált miskolci legény vallomása. Az okirat szerint Soltészt 1758 januárjában azzal vádolták, hogy „ennek előtte vagy hat esztendővel Prussiában Miskolczrul elszökött Gombkötő Györggyel titkos correspondentiát tartani maga jó mód alatt előttünk vallomásából nyilvánvaló tesz...”

Sajnos a vallomásból semmit sem tudunk meg Soltész és Schulcz alias Gombkötő György kapcsolatáról, mert Soltész arra a kérdésre, hogy milyen kapcsolatban volt a késmárki doktorral és a fiával, csupán ennyit mondott: „Nékem semmi ismeretségem nem volt, hanem egy Kő-Mivel késmárki inas, Debrecenbe menvén a Vásárra, mondotta, hogy a késmárki doktor köszöntetett Engemet.”³¹

Bizonyos azonban, hogy Schulcz és Soltész kapcsolata nem Poro-szországban kezdődött és nem is csak katona-cimboraként ismerték

egymást. Schulcz ugyanis egy 1756. július 1-re keltezett ismeretlen helyről (valószínűleg Poroszországból) ismeretlen közösséghez (valószínű, hogy a tiszadobi református gyülekezethez) intézett levelében ezt írja: „...jól lehet igen nehéz dolog amit kívánok és én nem foghatom azt meg, miképp jöttetek olyan gondolatra... de amint tapasztaltam, hogy Soltész István aki ravaszsággal mind e dolgokat én töllem kikémlette, ti néktek ezekről irt mert én igazán megvallom hogy ezek a beszédek egy Emberre czéloznak.” Itt a Jelenések 2-3. fejezetére utal, a fehér kövecskére írott névvel. Hogy ez az ember nem más, mint II. Friderikus a poroszok királya, azt nyilvánvalóan értették azok, akiknek ezt a levelet írta. Agitatív erejű levelében újra meg újra hangsúlyozza igazát: „Ha az Istenben hisztek az én beszédemet is elhiggyétek!”

„Bizonyára szükség volna, hogy az Ur véghez vinné e dolgot az ő Ígérete szerint a minémü rettenetes hírek folynak minden országokbul. Oh vajha megrövidítené az Ur ezeket a napokat az e halasztottakért... Én jól lehet sok izben gondolkodtam e dolog erént és az én elmém szerént az időt és az órát meg akartam számlálni, de haszontalan dolog, hogy az halandó ember gondolkodjék arrul amelyet az Ur csak önmagának tulajdonított... Legyünk békességes tűréssel mig el jö az alkalmazatos idő... Ezeket kívántam tinéktek irni Szerelmeseim az utolsó jövendölsről, és ami még hátra vagyon benne magatok is értelmére mehetek.”³²

A levél befejezésében szinte majdnem teljesen kilép a titokzatosság és a vallási lepel homályából és szinte félreérthetetlenül a megindult 7 éves háborúra, illetve abban a porosz győzelemre és a vallási-politikai szabadság kivívására irányítja a figyelmet: „Meg ne botránkozzatok, hanem a ti sziveitek bátorságban légyenek, ha szintén dühösködik is az ördög a Pokolbéli Seregekkel. Mert a ti Mennyei Atyátok akarattya nélkül egy hajszál sem eshetik le a ti fejetekrül. Bizonyos Kegyelmeteknek, hogy egy Esztendőtül fogva tinéktek egy levélnél többet nem irtam, azt is nem maradott olly képpen, a minüképpen és leírtam vala, mert minekutánna Soltész István aztat le írta volna némelly szókat el hagyott benne de a többit mind maga írta Soltész István és én abban vagyok ment és azt sem tudom, hogy mit irt Kegyelmeteknek.”³³

Soltész tehát nem csak katonacimborája, hanem „tanítványa” is Schulcznak, amit az is valószínűsít, hogy az egyik kéziratban a Hetedik

Trombita szövege után egy rész olvasható S. I. - minden bizonnyal Soltész István - jövendöléseket tartalmazó leveléből.

Mint már Visnyaival kapcsolatban is említettem, a mezőtúri mozgolódás leverésével nem szűnt meg a porosz segítségben való bizakodás, sőt 1756-tól, a 7 éves háború megindulásától kezdve, új erőre kapott. Táplálta ezt a váradalmat Schultz 1752-től mind több példányban lemásolt prófécijája is, melynek a végén a következő imádság van: „Azért kérünk téged Örökkévaló, mindenható Isten Állj ellen a mi ellenségeinknek és ne engedjed véghez vinni azt, amit akarnak, hogy meg esmérje az egész világ, hogy Te végzést tettél Ő felölök, minek előtte felindultának a dühösködésben. Szabadíts meg! Szabadíts meg és aggy nyugodalmat...”³⁴

Nemcsak Csáji Márton tiszáninneri szuperintendens, hanem Zsujtai András erdőbényei prédikátor is rokonszenvvel fogadta Schultz írását, mert annak megjelenését így kommentálta: „1752. augusztus 8. Ekkor volt az új Próféta György Deják Kásmárki Lutherrel vitézkedő (olvasata bizonytalan) gombkötő ifjú, aki *Isten által méltóztatott szép jelentésekre és a rossznak lerontását anno 1752 usque ad 1760-ra jövendölte* és készen magyarázza a szent Írásbeli Prófétákat. Kinek iratai Miskolcton szedegettetnek össze. Hallatott Miskolczon Pápista Asszonyinak tett Revelatio, aki maga ment a Barátok Klastromába fel szoval kiálltván Atyák térjetek meg, mert mind pokolra mentek...”³⁵

Egyáltalán nem úgy hangzik ez a bejegyzés, mintha valami komolytalan vagy „bolond beszédnek” tartotta volna a képzett prédikátor Schulcz vízió-prófeciáját. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy Zsujtai naplójegyzetei rokonszenvet árulnak el a 7 éves háború folyamán is a poroszokkal, akkor megerősödik bennünk az a feltevés, hogy Zsujtai a porosz orientációnak is egyik hirdetője lehetett. Újabb részlet naplójából: „1757. ekkor még folyt a Prusszus ellen való hadakozás. Sok csapási uralkodtanak Istennek. Soha annyi Mennykőhullásban azok által emberöléseket, annyi jégesőt romlásokat mint abban az esztendőben nem hallottunk.”

A már előbb említett, feltételezetten Soltészról származó jövendölés is az 1760-as évekre jósolta a szabadulást.

„Az Ecclesiának gyászos ideje bé állott az ötödik seculumtól fogva, melly is jelenések könyve 18. 3-12. melly is 60 napokból állani monda-

tik és végződik az ezer hátszáz hatvanban: Mert az ő paráznaságának haragjának borában ittanak minden népek és a földnek Királyai ő véle paráználkodtak és a földnek kalmári az ő gyönyörűséges gazdaságaival meg gazdagodtanak. És hallék más szózatot mennyből melly azt mondja vala: Fussatok ki Babilonbul én népem és ne legyetek részesek az ő bűneiben, hogy az ő büntetésével ne büntetessenek. Mert az ő bűnei szinte az égig hatottanak és meg emlékezett az Isten az ő gonoszságairól. Fizessetek úgy néki, amint ő fizetett néktek és kétszerrel kettőztesétek meg neki a büntetést az ő tselekedetei szerint amely pohárból itatott titeket, ugyan azonbul két annyit adjatok néki innia. Mennél fejebb emelte volt magát és mennél nagyobb gyönyörűségben élt, annál nagyobb kínnal és keserűséges sírással fizessetek néki; mert ezt mondja az ő szívében: Úgy ülök mint Királyné asszony és nem vagyok özvegy és semmi keserűséget nem látok soha. Annakokáért egy nap jönnek ő reája az ő tsapási a halál és siralom és éhség és tűzzel égettetik meg mert erős az Ur Isten ki meg bünteti őket. És siratják ötet és jajgatnak ő rajta a földnek Királyi, akik azzal paráználkodtak és gyönyörűségben éltek, mikor az ő égésének füstjét látandják. Nagy távol állva az ő nagy kínjától való félelem miatt és ezt mondván: Jaj ama nagy város kinek egy órában jött el ítélete... stb.”

Úgy gondolom, hogy nem kell különösebb kommentárt fűznöm ez igeszakaszhoz. A kor embere nyilván Mária Teréziára és a Habsburg birodalomra értette a próféciaát.³⁶

Több ilyen vallási köntösbe burkolt próféciaát lehetne még idézni Soltész István leveléből, de úgy gondolom, ennél talán még érdekesebb az az általunk ismeretlen közösséghez íródott levél, melyet 1756-ban Schultz György Poroszországból küldött. Itt ismét fontos szerepe van a dátumnak, mert a 7 éves háború kitörésének idejével szinte megegyezik. Részletek a levélből: „Szerelmeseim a ti kívánságotok ez, mivel hogy én töllem hallottátok az Isten beszédibül is értettétek, hogy az Úr fel fogja állítani az Ő sátorát a földön és az Emberekkel az Isten lészen Ésaiás 21:3 és következő versek, «és szól az ör álló mondván elesett, elesett Babilon és minden ő faragott Isteneit a földre rontotta az ellenség)), azt is értettem ti tőletek, hogy az Úr a Dávid magvából Királyt fog támasztani aki az egész földön fog uralkodni amiképpen meg vagyon írva Ezéchiél 34:23, 24 ect. és sok egyéb helyeken. És én tá-

masztok nékik egy pásztort és legeltetik őket... Azt is kívánnjátok meg tudni, hogy kitsoda légyen az.”

Azután azt fejtegeti, hogy a Dávid magvából való király nem más, mint az Úr Jézus Krisztus, akinek adatott minden hatalom mennyen és földön, azonban rajta kívül még egy emberre is vonatkozik. Itt Jelenések 19,11-12. idézi: „És láttam úgy mond az eget megnyilatkozni és íme vala egy fehér ló és aki azon ül vala hivtattik Hívnek és igaznak és ki igazán ítél és uralkodik és az ő Személyi olyanok valának mint a tűznek lángja és az ő fejében sok koronák és az ő neve meg íratott vala mennyet senki sem tud vala, hanem csak ő maga.”

„Szerelmes Atyámfia, ha szintén az egész világ az ellen tusakodik is, mégis én tinéktek aztat meg mutatom, pedig, hogy az ő Híveinek szabadulásának Esztendeje eljött. Jóllehet ama három tisztátalan Lelkek elmentenek, hogy öszve gyűjtsék az Földi hatalmasokat az Istennek bajviadalára (Jel. 16:13, 14 És láték ama sárkány szájából és ama fenevadnak szájából és ama hamis Prófétának szájából három tisztátalan lelkeket, a békához hasonlatosakat kijönni, mert ördögi lelkek azok, akik jeleket tesznek, kik elmennek a földnek Királyaihoz, hogy egybegyűjtsék azokat, a mindenható Istennek ama nagy napjának viadaljára) de mindazonáltal a magok veszedelmére gyüllenek össze.” Itt nyilvánvaló utalás történik Mária Terézia és XV. Lajos francia király Versaillesban II. Frigyes ellen 1756. május 1- én kötött szövetségére³⁷

A hétéves háború által újra-újra felébredt a reménység Mária Terézia legyőzésére és a szabadság kivívására vonatkozóan. Ezt a reménységet ébresztgette és táplálta Schultz levele is.

A református prédikátorok, a debreceni tógátus diákok aktivizáló és forradalmasító igehirdetése mellett a XVIII. századi népi ellenállás vállalási hátterében jelentős szerepet játszottak a népi látomások, illetve e látomások látói, a vizionárusok, rajongók köré csoportosult kisebb-nagyobb közösségek, ekkleziálák.

Emlékeztetőül hadd ismételjem meg Tóth Endre professzornak az 1735-i parasztfelkeléssel kapcsolatos megállapítását: „az az érzésünk, hogy itt a szociális forradalom vagy folytatása, vagy velejárója valamilyen ébredésnek!”³⁸

Azok a paraszti megnyilatkozások, melyek vásárokból és csapszékben hangzottak el, magukon viselik a jövődöléseknek a hatását,

melyekről a fentiekben hallottunk.

A hétéves háború idején, 1758-ban Nagy András és tíz vádlott-társa, szentandrásai lakások felségsértési perében 17 tanút hallgattak ki. A vallomásokból kitűnik, hogy útonjáró emberek, deszkás tótok, pásztoemberek, vásárookra járó mesteremberek, kocsmákban beszélgetők országszerte oly híreket terjesztettek, melyeket mindenki szívesen hallgatott és örömmel adott tovább. A burkus már Bécsben jár fel s alá, Magyarországból kimegy a német, nem kell többé porciót fizetni, a debreceni bíró fia lesz a király, Rákóczi pedig az erdélyi fejedelem.

Gazsó Mátyás szentandrásai lakos vallomása szerint Bokros János odaválói lakos azt mondta neki: „Mátyás öcsém, engemet csak bolondnak tartanak, de nem vagyok én bolond, mert a bírák elszedték az én földemet, de Szent Mihály nap után örömet visszaadnák, mivel a Burkus Bécsben fel s alá jár és ide is eljön Szent Mihály-nap után, ha az életet feltakarják, és akkor magamnak elegendő földet veszek, valamennyi kell. Most ugyan a pápista papok a templomokat is kínálják... a kálvinistáknak, de nem akarják visszavenni, miglen a burkus el nem jön, de ha a burkus eljön, megtaníttja az urakat, de főképpen a templomszedőket, jaj lesz nékik.”³⁹

A nép szívében hosszú évtizedeken át elevenen élt a kuruc időknek, a paraszti felkeléseknek az emléke és a porosz segítségben való bizakodás is. A felkelés résztvevői személyéhez legendák fűződtek és ezeket szájról-szájra adták tovább. Erre mutat az a kis történet is, melyet Kis Bálint, szentesi református pap jegyzett fel 1836-ban. Meglehet, hogy Kis Bálint, aki 1772-ben Vésztőn született, szülőföldjén hallotta ezt a történetet: „Csak Vértesi szökött ki Burkusországba, de ott is jeles vitéz lett. Emlékezetet érdemel, hogy midőn a hétesztendő háborúban a burkus és császári seregek egymás mellett táborozának, a burkusok közül egy éltes huszár többször kijött és hivta magyar nyelven a magyarokat egy szál kardra. Különösen személyesen hivott egy magát hánytató és legényétől kisélt német kapitányt, de a kapitánynak ehhez kedve nem volt hanem a vele való katonája kérte rá a kapitányt, hogy engedje meg neki a burkussal való megmérkőzést. A kapitány megengedte, de az ezzel való viadalra nem lévén kedve a vén burkusnak, így szólott hozzá: Te fattyu, én téged nem hívtalak. Gyermeki időnek köszönd mert különben megemlegettetem veled a szentandrásai bíró korbácsát! - mely-

re az ifjú így felelt: Én is a szentandrászi bíró fia vagyok! Így az apa és a fiú egymást felismervén, közelebb mentek egymáshoz és aztán a császári táborhoz, ahol így szólt a vén burkus: Szedtevevették! Nincs közietek katona! Egy volt, az is az én fiam, azt sem hagyom köztetek. Ezzel mind a ketten elnyargaltak a burkusok közé, s végképp odamaradtak”⁴⁰

Ez a vázlat s előadás csupán figyelemfelhívás akar lenni - most amikor egyrészt a Studia Acta köteteként előkészítés alatt áll egyházunk XVIII. századi történetének megírása és a Kollégium történetének megírása - arra vonatkozóan, hogy a vértelen ellenreformáció idején volt egy olyan protestáns népi ellenállás, melynek háttérében és táplálásában nem is jelentéktelen szerep jutott a mostanában újra felfedezett vízióknak, vagy látomásoknak.

Jegyzetek

¹ HADROVICS László - WELMANN Imre: Parasztmozgalmak a XVIII. században Budapest, 1951. 61-68., továbbá WELMANN Imre: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés Budapest, 1952. (SPIRA György szerk.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon) CSÁJI Pál: Református prédikátorok az 1753-i parasztfelkelésben = Református Egyház (a továbbiakban: RE) 1952. 11. sz. 10. o.

² GYENIS Vilmos: Késő-barokk és népies irodalom (XVIII. századi protestáns víziók) Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 1. sz. 9. o.

³ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Károlyi lt. P. 418. Fasc. No. 20. 1735.

⁴ TÓTH Endre: Egyháztörténeti tanúságok RE 1950. évf. 24. sz. 23-32.

⁵ CSÁJI Pál: Református prédikátorok... i.m.

⁶ TÓTH Endre: i.m., továbbá RÉVÉSZ Kálmán: Magyar reformátusrajongók a múlt század közepén = Debreceni Protestáns Lap (a továbbiakban: DPL) 1894. 354.

⁷ CSÁJI Pál i.m.

⁸ A tiszadobi szektára nézve lásd: OL, kancelláriai lt. Litt. Prot. Sess. 1741. 376 p.

⁹ GYENIS Vilmos i.m. 10. o.

¹⁰ Kancelláriai Lt. Litt. Cons. Loc. 1751 No:11 Gál József vallomása a törvényszék előtt Simontornyán 1750. március 5-én.

¹¹ Vö. Magyarország történeti kronológiája (Főszerk: BENDA Kálmán) 1982. 566. IMPLÓM József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1694-1948. Békéscsaba, 1971.

¹² Békés megyei Levéltár (továbbiakban: BmL) Közgyűlési jk. V. kötet 271. o. Vö. IMPLÓM i.m.

¹³ Dunamelléki Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: Ráday lt) Csáji Pál iratai C fond. 1. sz. doboz.

¹⁴ Népszabadság 1983. augusztus 13. szám.

-
- ¹⁵ Sárospataki Református Nagykönyvtár Kézirattára (továbbiakban: Sp. Kt.) Csáji Pál jegyzetei 4315-17.
- ¹⁶ BmL. Közgyűlési jk. 120/1745.
- ¹⁷ Sp. Kt. 4325 Zsujtai András naplója.
- ¹⁸ FODOR Zoltán - FODOR Zsigmond: Mezőtúr város története a honfoglalástól a felszabadulásig, Mezőtúr, 1978.
- ¹⁹ WELLMAN i. m.
- ²⁰ SCULTZ György: Hetedik Trombita Sp. Kt. 140., továbbá OSZK Quart. Hung. 322, 323 és 3168.
- ²¹ Vö. CSÁJI Pál kéziratai Sp. Kz. 4287, 4354,4289. sz.
- ²² WELLMAN i. m
- ²³ Polgári Mihály Polgáron született 1713-ban. Tiszacsegén, Nagykőrösön, majd Debrecenben tanult. Onnan külső országokba menvén a Rénnis mellett Ultrajectumban tanult. Szatmárnémetiben volt professzor, majd Hajdúhadházon lelkész. Onnan Túrrent 1751-ben prédikátornak.
- ²⁴ Ráday lt. Csáji Pál iratai C fond. 1. sz. d.
- ²⁵ U. O.
- ²⁶ SP. Kt. 4252. sz.
- ²⁷ Sp. Kt. Csáji Pál jegyzetei 4289.
- ²⁸ SZIGETI Jenő - MOLNÁR Ambrus: Református népi látomásirodalom a XVIII. Században (kézirat a szerzőnél) 25.
- ²⁹ u. o. 26. o.
- ³⁰ u. o. 27. o.
- ³¹ u. o. 22. o.
- ³² u. o. 22. o.
- ³³ u. o. 23. o.
- ³⁴ Ráday példány 315.old.
- ³⁵ Sp. Kt. 3914. Zsujtai naplója
- ³⁶ Szöveg a Casselban 1704-ben nyomott Bibliából.
- ³⁷ BENDA i. m. 570.
- ³⁸ TÓTH E. i. m.
- ³⁹ TÓTH E. i. m.
- ⁴⁰ TÓTH E. i. m.